

УДК 330. 37.07

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/171-6>**Михайлова Є. В.**кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет водного господарства
та природокористування
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1539-1548>**Mykhaylova Yelyzaveta**

National University of Water and Environmental Engineering

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ НА СФЕРУ ОСВІТИ

У статті розглянуто економічну кризу як двобічний процес, під час якого відбуваються трансформація соціально-економічних процесів та переосмислення теоретичних шаблонів. Економічна криза 2020 року, тригером якої була пандемія, характеризується як криза попиту, а у зоні найбільшого впливу знаходяться країни, що розвиваються, оскільки мають меншу кількість ресурсів. Для країн, що розвиваються, наслідки економічної кризи найбільше позначаються на соціальних процесах. У статті досліджено вплив економічної кризи на сферу освіти, який проявляється у зменшенні державного фінансування, зниженні потреб у професійних кадрах, зменшенні кількості платоспроможного населення, відтоці професійних кадрів. Оскільки сфера освіти в країнах, що розвиваються, характеризується меншою продуктивністю та ефективністю, одними з першочергових завдань під час подолання наслідків економічних криз є оптимізація витрат та чіткий менеджмент.

Ключові слова: економічна криза, сфера освіти, попит, фінансова доцільність, антикризове управління.

THE IMPACT OF ECONOMIC CRISIS ON THE EDUCATION SPHERE

The economic crisis is viewed in this article as a two-way process, during which a transformation of socio-economic processes and rethinking of theoretical patterns can be observed. For developing countries, the effects of the economic crisis impact the most on social processes. But at the same time the efforts to minimize the negative consequences, are focused only on that part of the social sphere which directly depends on basic economic indicators, and the relatively autonomous spheres, as well as the system of basic and applied science and innovation are not taken into account. The economic crisis of 2020, the tiger of which was a pandemic, is characterized as a crisis of demand and it influences the most on developing countries because of the lack of resources. The purpose of the article is to highlight the main directions of the impact of economic crises on education, in particular in developing countries, as well as to describe and predict the consequences of such impacts on the socio-economic sphere of society. Taking into account declining wages in companies, rising unemployment, reduction production and tax revenues that began with the crisis and efforts to save, the significant decline in living standards are appeared unavoidably. It should be mentioned that such changes in socio-economic life impact not only on the reduction of wages, but also on the structure of demand for labor by profession and skill level. In any state character of the education system is determined by socio-economic and political systems, as well as cultural, historical, and national characteristics of countries. In addition to the global economic crisis, which affects the education, education itself around the world does not satisfy the demands of the modern society and as a result is in crisis by itself. The development or transformation of education in the system of knowledge economy is possible only with the improvement of the education quality, with the transformation of the content of education, with the creation of integration educational programs and with the change of management strategies.

Keywords: economic crisis, education sphere, demand, financial expediency, crisis management.

JEL classification: I20, I21, I22, I25, I26

Постановка проблеми. Економічна криза як двобічний процес характеризується як трансформацією соціально-економічних процесів, так і переосмисленням теоретичних шаблонів та перебільшених оцінок можливостей системи господарювання [8, с. 159]. Для країн, що розвиваються, наслідки економічної кризи найбільше позначаються на соціальних процесах. Для нейтралізації негативних наслідків усі сили зосереджуються на тій частині соціальної сфери, яка безпосередньо залежить від базових економічних показників, і не беруться до уваги відносно автономні сфери, а також системи фундаментальної і прикладної науки та інновацій. Саме тому сфера освіти, яка є ключовою в системі економіки знань, стає вразливою до проявів наслідків економічних криз, а саме через еквівалентність її іншим галузям економіки в тому сенсі, що на перший план виходять фінансова доцільність та чіткий менеджмент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз світових економічних криз, особливо їх ретроспективний опис, відображався у працях таких науковців, як В. Ропке [15], М. Туган-Барановський [11], Х. Уерт де Сото [12], Е. Хансен [10], Й. Шумпетер [1]. Директор-розпорядниця Міжнародного валютного фонду К. Георгієва [13] зазначає, що спалах пандемії коронавірусу COVID-19 став тригером, який спричинив глобальну економічну кризу, глибина та тривалість якої все ще не визначені. В. Галасюк [2] підкреслює відмінну характеристику сучасної кризи, хоча вона й почалась як криза пропозиції після спалаху коронавірусу в Китаї, далі почала розгортатись як криза попиту. Як зазначає у своїх роботах Я. Кузьмінов [8], для подолання наслідків економічних криз країни, що розвиваються, зосереджують свої сили лише на сферах, які безпосередньо залежать від базових економічних показників. В. Цілігіріса [6] у своїх дослідженнях впливу економічних

криз на сферу освіти наголошує на тому, що значне погіршення платоспроможності населення зрівнює сферу освіти з іншими галузями економіки, коли на перший план виходить фінансова доцільність. В Україні проблеми розвитку освіти досліджували багато вчених, зокрема О. Грішнова [3], У. Гузар [4], В. Кремень [7]. Проте, попри великий внесок науковців, недостатньо дослідженими залишаються проблеми впливу економічних криз на сферу освіти та шляхи подолання таких наслідків. У системі економіки знань, де знання стає товаром, а освіта комерціалізується, необхідною умовою для подальшого розвитку сфери освіти є її здатність до подолання деструктивних наслідків економічних криз, що проявляються у зменшенні державного фінансування, зниженні потреб у професійних кадрах, зменшенні кількості платоспроможного населення та відтоці професійних кадрів. Саме тому на сучасному етапі актуальним залишається формування науково-теоретичного підґрунтя, що можливо було б адаптувати до потреб сфери освіти, а саме для аналізу факторів, що впливають на здатність сфери освіти протистояти наслідкам економічних криз.

Мета статті полягає у висвітленні основних напрямів впливу економічних криз на сферу освіти, зокрема в країнах, що розвиваються, а також в описі та прогнозуванні наслідків такого впливу для соціально-економічної сфери суспільства.

Виклад основного матеріалу. Оскільки ХХІ століття характеризується переходом до нового етапу розвитку суспільства, то перехід від промислового виробництва до виробництва послуг став джерелом циклічних процесів у світовій економіці. Наслідки економічної кризи починають позначатися на соціальних процесах, і країни, що розвиваються, змушені шукати шляхи для нейтралізації негативних впливів у цій сфері. Проте характерною ознакою таких заходів є зосередженість на тій частині соціальної сфери, яка безпосередньо залежить від базових економічних показників, а саме зайнятості та доходах населення [8, с. 159].

Проте сучасна ситуація після найдовшого в історії 11-річного зростання ринків позначилась тим, що спалах пандемії коронавірусу COVID-19 став тригером, що спричинив глобальну економічну кризу. Як зазначає директор-розпорядник МВФ К. Георгієва, очікується найгірше економічне падіння з часів Великої Депресії, але глибина та тривалість кризи все ще не визначені [13].

Відповідно до прогнозів, які опублікувало на своєму сайті МВФ, більше 170 країн стикнуться з падінням доходів у розрахунку на душу населення [13]. Враховуючи швидкість поширення кризи, можемо припустити, що вона вже перейшла у світову фінансову кризу та, ймовірно, перетвориться на повномасштабну (системну) економічну кризу з падінням виробництва в реальному секторі економіки та іншими негативними проявами. Економічне зростання зупинилось, економічні системи стиснулись, торгівля зменшилась, що призвело до втрати роботи та доходів. Згідно з оцінками Міжнародної Організації Праці, 51 мільйон людей втратить роботу, через коронавірус і карантин постраждав 81% робочих місць у світі. За оцінками Світового банку, ще 46 мільйонів людей опиняться за межею бідності. Водночас у Міжнародній Організації

Праці (ILO) заявили, що пандемія COVID-19 спричинила «найжорсткішу кризу» з часів Другої світової війни.

Варто наголосити на тому, що у МВФ підкреслюють, що в зоні найвищого ризику знаходяться країни, що розвиваються, та країни з низьким рівнем доходів, які мають меншу кількість ресурсів, через що залишаються вразливими до криз попиту та пропозиції, різної, негативної зміни фінансових умов.

На думку В. Гласюка, який виклав свої погляди у дослідженні «Економіка України: пандемія Covid-19, нова економічна реальність, рекомендації» для Фонду Ганса Зайделя, для України зупинка господарської діяльності та скорочення робочих місць через карантин, прогресуюче ослаблення глобальної економіки внаслідок кризи зменшать попит на сировину у світі і зроблять її дешевшою. З іншого боку, спостерігається масштабний відтік капіталу з країн, що розвиваються, який несе ризик погіршення платіжного балансу та девальвації. Глобальний тренд відтоку капіталу зі слабкіших економік у більш сильні, безумовно, торкнеться України [2, с. 7].

Зменшення оплати праці в компаніях і зростання безробіття, падіння виробництва й податкових надходжень до бюджету, що розпочалися через кризу та намагання заощадити, обов'язково призведуть до істотного зниження рівня життя населення. Варто підкреслити, що такі зміни в соціально-економічному житті впливають не тільки на зниження заробітної плати, але й на структуру попиту на працю за професіями та рівнем кваліфікації.

Сьогодні в умовах соціально-економічної кризи зміни у сучасному суспільстві пов'язані з усіма сферами суспільного життя, а саме фінансовою, економічною та соціальною. У ці зміни залучена також система освіти, яка визначає духовний, соціально-економічний і науково-технічний потенціал країни. Оскільки система освіти пов'язана із соціально-економічними, адміністративними формами функціонування держави й відображає структуру його економічної організації, в умовах кризи та реформування освіта набуває особливої важливості і стає одним зі стратегічних пріоритетів державної політики.

В умовах різкого погіршення платоспроможності населення у сфері освіти доцільними є оптимізація витрат та збалансування бюджету [6, с. 16]. Система освіти й науки у країнах, що розвиваються, характеризується значно меншою продуктивністю та ефективністю порівняно з розвиненими країнами. Низька ефективність вітчизняних систем освіти й науки підтверджується малою часткою підприємств, що здійснюють технологічні інновації, навіть порівняно з країнами із середнім рівнем розвитку, а також показниками кількості патентів і винаходів на 1 000 зайнятих у науці.

У найбільш розвинених країнах (наприклад, США) сфера освіти складає вже майже третину ВВП та позиціонується нарівні з інтелектуальними послугами та інформаційними технологіями, що є основним двигуном якісного зростання світової економіки у ХХІ ст., хоча дані Національного банку України свідчать про те, що частка у ВВП освіти становить лише 4,6%, витрати уряду на сферу освіти вкрай вразливі. Державне фінансування вищої освіти було зменшене, і багато універси-

тетів побоюються, що найближчим часом зменшаться також приватні інвестиції [10, с. 17].

Сучасна освіта – це один із засобів вирішення найважливіших проблем не тільки суспільства, але й окремих індивідів. У будь-якій державі характер системи освіти визначається соціально-економічними та політичними системами, а також культурно-історичними й національними особливостями країни. Вимоги суспільства до освіти реалізуються в системі принципів державної освітньої політики. Основними цілями державної політики в цій сфері є створення умов для реалізації громадянами своїх прав на освіту, чому за своєю структурою і якістю відповідає потреба розвитку економіки й громадянського суспільства.

Нова провідна соціокультурна роль сфери освіти в економіці знань лише починає шлях свого становлення, що підтверджується численними дискусіями, які розгорнулись останніми десятиліттями. У 2002 році було започатковано два проєкти, такі як «Академія XXI століття», організоване CHEPS-Центром з розвитку політики в галузі вищої освіти; Трансатлантичний діалог “The Brave New World of Higher Education”, організований європейською асоціацією університетів, Американською радою за освітою і Центром за освітою, національними та міжнародними ініціативами у сфері освіти. Значний вплив цих чинників на сферу вищої освіти привів до розширеного обговорення проблеми модернізації університетів в Європі згодом в комюніке «Про роль університетів в Європі знань», прийнятого Європейською комісією у 2003 році. Цей документ сприяв розробленню та реалізації концепції створення спільного європейського простору для системи вищої освіти (European Higher Education Area, EHEA), концепції створення європейського дослідницького простору (European Research Area, ERA) [5, с. 71].

В Україні мережа університетів є однією з найбільш щільних, адже на 1 млн. населення припадають 6,7 університету та 8 коледжів, технікумів і училищ. Станом на початок 2019/2020 н. р. кількість університетів, інститутів, академій зросла порівняно з 2014/2015 н. р. на 1,4% (до 281), а технікумів, коледжів та училищ, навпаки, стало менше на 12,7% (338 закладів), порівняно з 1991 роком – на 51,1%. Отже, мережа ЗВО загалом звужується. Запровадження в Україні ринкових відносин в усіх сферах життєдіяльності суспільства викликало появу поряд із державними ЗВО приватної форми власності. Кількість державних ЗВО склала 504 заклади у 2019 році, а кількість приватних ЗВО стрімко падала, й станом на 2019 рік залишилося 115 закладів. У сукупності приватні та корпоративні ЗВО складають лише 18,6% від усіх ЗВО країни [10].

Однак економічна криза призвела до зменшення державного фінансування в секторі освіти зі зміною пріоритетів на користь початкової освіти. Інноваційний характер нового механізму розподілу видатків державного бюджету між закладами вищої освіти, запроваджений у 2020 році, залишив не визначеними конкретні значення індикаторів (коефіцієнтів), що використані для коригування обсягів їх фінансування. Так, залишається перелік показників освітньої, наукової та міжнародної діяльності ЗВО. З іншого боку, скорочення державного замовлення на підготовку фахівців має особливо негативні наслідки для регіональних ЗВО, які не можуть розраховувати на значний приплив

абітурієнтів, які навчатимуться за власні кошти, через нижчий рівень доходів населення [10].

Зменшення державного замовлення перш за все приводить до перенесення оплати навчання здобувачів вищої освіти на фізичних осіб (власне громадян). Проте в умовах зменшення платоспроможності, відсутності системи кредитування навчання порушується принцип доступності вищої освіти.

Варто відзначити, що, окрім глобальної економічної кризи, яка впливає на сферу освіти, сама освіта в усьому світі не відповідає сучасним вимогам, внаслідок чого перебуває в кризі, тобто у стані, коли наявні ресурси не дають змоги досягти поставленої мети.

В інформаційному суспільстві швидкий науковий та технологічний розвиток приводить до серйозних наслідків, пов'язаних із результатами такого розвитку з точки зору їх соціальних аспектів для природи, середовища проживання та майбутнього людства загалом. Таким чином, кардинальна зміна ролі науки в сучасному суспільстві зумовила трансформації, що реалізуються в самій науці, а саме зміну організації, зміну способів і методів отримання наукового знання, зміну взаємозв'язку науки й суспільства, розгортання процесів, що змінюють науку, але відбуваються в соціокультурній та соціально-економічній площині. Отже, ми можемо виділити кілька основних кризових тенденцій розвитку сучасної сфери освіти в Україні.

1) Загальне зниження рівня якості наданої освіти. Причинами цього є консерватизм освіти, недостатній рівень фінансування освітніх установ, низька кваліфікація викладацького складу.

2) Порушення наступності між вищою та середньою освітою, викликане, в тому числі, зниженням рівня підготовки випускників середніх навчальних закладів.

3) Загальне погіршення кадрового складу закладів вищої освіти, що було викликано «старінням» професорсько-викладацького складу; недостатнім розвитком системи безперервної освіти, перепідготовки та підвищення кваліфікації викладацького складу закладів вищої освіти; низьким рівнем оплати праці професорсько-викладацького складу; слабким рівнем фінансування науково-дослідної діяльності викладачів, оснащення ВНЗ; девальвацією цінності диплому про вищу освіту, вчених ступенів і звань.

Розвиток системи освіти, її трансформація в системі економіки знань вимагають перш за все підвищення якості освіти, а також розвитку всіх компонентів системи освіти, а саме змістовного, організаційного, управлінського [5, с. 72].

Висновки. Відмінною ознакою економічної кризи 2020 року є те, що вона почалась як криза пропозиції, а далі почала розгортатись як криза попиту. Країни, що розвиваються, знаходяться у зоні найбільшого ризику, оскільки мають меншу кількість ресурсів, тому залишаються вразливими до криз попиту та пропозиції, різної негативної зміни фінансових умов. Вплив глобальної економічної кризи на сферу освіти характеризується зменшенням державного фінансування, зниженням потреб у професійних кадрах, зменшенням кількості платоспроможного населення, відтоком професійних кадрів.

Система освіти пов'язана із соціально-економічними, адміністративними формами функціонування

держави й відображає структуру його економічної організації, що в умовах кризи та реформування мало би перетворити освіту на один із стратегічних пріоритетів державної політики, але відсутність аналізу специфічних ринків сфери освіти в країнах, що розвиваються, та її врахування в антикризовій політиці можуть призвести до неефективності антикризової політики загалом.

Окрім глобальної економічної кризи, яка впливає на сферу освіти, сама освіта в усьому світі не відповідає сучасним вимогам, внаслідок чого перебуває в кризі,

тобто у стані, коли наявні ресурси не дають змоги досягти поставленої мети.

Криза сфери освіти характеризується загальним зниженням рівня якості наданої освіти, порушенням наступності між вищою та середньою освітою, загальним погіршенням кадрового складу.

Розвиток або трансформація системи освіти в системі економіки знань можливі лише з підвищенням якості освіти, трансформацією змісту освіти, створенням інтеграційних освітніх програм, зміною стратегій управління.

Список використаних джерел:

1. Базилевич В. Неортодоксальна теорія Й.А. Шумпетера. *Історія економічних учень* : у 2 ч. 3-тє вид. Київ : Знання, 2006. Т. 2. 575 с.
2. Галасюк В. Економіка України: пандемія COVID-19, нова економічна реальність, рекомендації. *Фонд Ганса Зайделя. Представництво в Україні*. 2020. 22 с. URL: <http://www.clubofrome.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Doslidzhennya-Fond-Zajdelya.pdf> (дата звернення: 13.07.2021).
3. Грішнова О. Формування людського капіталу в системі освіти і професійної підготовки : дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.09.01. Київ, 2002. 434 арк.
4. Гузар У. Трансформація трудової діяльності в умовах переходу до економіки знань : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.07. Львів, 2011. 20 с.
5. Журавлева И. Информационное общество : учебное пособие. Иркутск : изд-во Иркутского государственного университета, 2013. 141 с.
6. Илиева Ж., Цилигирис В. Внимание к глобальным проблемам и востребованность на местном уровне: новый взгляд на высшее образование. *Международное высшее образование*. 2021. № 106. С. 15–17.
7. Кремень В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Друк, 1999. 446 с.
8. Кузьминов Я. Вероятное воздействие экономического кризиса на систему образования и качество человеческих ресурсов России. *Вопросы образования*. 2009. № 2. С. 172–186.
9. Рязанов В. Мировой экономический кризис и его последствия. Современные проблемы экономики. *Христианское чтение*. 2010. № 4 (35). С. 155–176.
10. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки / Міністерство освіти і науки України. Київ, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення: 13.07.2021).
11. Туган-Барановський М. Основи політичної економії / пер. з рос. С. Злупко, Я. Злупко ; наук. ред. і вступ. ст. С. Злупко. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. 627 с.
12. Хансен Э. Денежная теория и финансовая политика / пер. с англ. В. Маневич. Москва : Дело, 2006. 311 с.
13. Georgieva K. Confronting the Crisis: Priorities for the Global Economy. IMF. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/04/07/sp040920-SMs2020-Curtain-Raiser> (дата звернення: 13.07.2021).
14. Huerta De Soto J. The Theory of Dynamic Efficiency. London : Routledge, 2009. 359 p.
15. Ropke W. International Economic Disintegration. William Hodge And Company, Limited. 1942. 299 p. URL: <https://cdn.mises.org/International%20Economic%20Disintegration.pdf> (дата звернення: 13.07.2021).

References:

1. Bazylevych V. (2006) Neortodoxalna teoriia Y.A. Shumpetera. *Istoriia ekonomichnykh uchen* [The unorthodox theory of J.A. Schumpeter. History of economics]. Kyiv: Znannia, vol. 2. (in Russian)
2. Halasiuk V. (2020) Eklnomika Ukrainy: pandemiia COVID-19, nova ekonomichna realnist, rekomendatsii [Ecnomics of Ukraine: COVID-19 pandemic, new economic reality, recommendations.]. *Fond Hansa Zaidelia. Predstavnytstvo v Ukraini* [Hans Seidel Foundation. Ukraine Department]. Available at: <http://www.clubofrome.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Doslidzhennya-Fond-Zajdelya.pdf> (accessed 13 July 2021).
3. Hrishnova O. (2002) Formuvannia liudskoho kapitalu v systemi osvity i profesiinoy pidhotovky [Formation of human capital in the system of education and training] (Doctoral Thesis) Kyiv: Taras Shevchenko national University of Kyiv.
4. Huzar U. (2011) Transformatsiia trudovoi diialnosti v umovakh perekhodu do ekonomiky znan [Transformation of labor activity in the transition to the knowledge economy] (PhD Thesis) Lviv: National Academy of Sciences of Ukraine.
5. Zhuravleva I. (2013) Informatsionnoe obshestvo: uchebnoe posobie [Information Society: Study Guide]. Irkutsk. (in Russian)
6. Ilieva Zh., Tsiligiris V. (2021) Vnimanie k globalnym problemam i vostrebovannost na mestnom urovne: novyy vzglyad na vyshee obrazovanie [Attention to global problems and demand at the local level: a new look at higher education]. *Mezhdunarodnoe vyshee obrazovanie* [International Higher Education], no. 106, pp. 15–17. (in Russian)
7. Kremen V. (1999) Ukraina: shliakh do sebe. Problemy suspilnoi transformatsii: navch. posibnyk dlia stud. vyshcheykh navch. zakl [Ukraine: the way to yourself. Problems of social transformation: textbook for students of higher education institutions]. Kyiv: DrUK. (in Ukrainian)
8. Kuz'minov Ya. (2009) Veroyatnoe vozdeystvie ekonomicheskogo krizisa na sistemu obrazovaniya i kachestvo chelovecheskikh resursov Rossii [Probable impact of the economic crisis on the education system and the quality of human resources in Russia]. *Voprosy obrazovaniya* [Educational issues], no. 2, pp. 172–186.
9. Ryzanov V. (2010) Mirovoi ekonomicheskii krizis i ego posledstviya [World economic crisis and its consequences]. *Sovremennye problemy ekonomiki. Khristianskoe chtenie* [Modern problems of the economy. Christian reading]. St. Petersburg. No. 4 (35), pp. 155–176.

10. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine] (2020). Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021–2031 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021–2031]. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (accessed 13 July 2021).
11. Tuhon-Baranovskyi M. (2003) Osnovy politychnoi ekonomii [Fundamentals of political economy]. Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Franka [Lviv National University Publishing Center of Ivan Franko]. (in Ukrainian)
12. Khansen E. (2006) Denezhnaya teoriya i finansovaya politika [Monetary theory and financial policy]. Moscow: Delo. (in Russian)
13. Georgieva K. (2020) Confronting the Crisis: Priorities for the Global Economy. IMF. Available at: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/04/07/sp040920-SMs2020-Curtain-Raiser> (accessed 13 July 2021).
14. Huerta De Soto J. (2009) The Theory of Dynamic Efficiency. London: Routledge.
15. Ropke W. (1942) International Economic Disintegration. Available at: <https://cdn.mises.org/International%20Economic%20Disintegration.pdf> (accessed 13 July 2021).